

HİTİT VE ROMA YASALARINDA ADAM ÖLDÜRME SUÇLARINA İLİŞKİN BİR KARŞILAŞTIRMA *

*Erendiz ÖZBAYOĞLU ***

Başlangıçta Mesopotamia, Anadolu, Yunanistan'da olduğu gibi Roma'da da yasal düzenlemelerin din kurumları içinde yer aldığı ve dinden kaynaklandığı yolunda bir dizi kanıt vardır.

Eski ulusların iyelik, miras, evlenme, oç alma... gibi hakları ya da eski dava biçimleri, hukuk usulleri... üzerine bildiklerimiz, dualar, kurban kesme, ölü gömme kuralları, kültler, büyü, fal, kehanet, bayram günleri, ayin usullerine ilişkin olarak günümüze ulaşan metinlerde yer alırlar. Bunlar, çağların karanlığında kaybolan örf ve âdetlerin benzerlik yoluyla uygulanarak varılan sonuçlara göre yasalara dönüştüğü döneme aittirler ve kişilerin değil, tanrıların isteğiyle yazılmışlardır. Hammurabi tanrılar tarafından yeryüzünde adaleti gerçekleştirmek üzere seçildiğini söyler; bu kralın tanrıdan yasa levhasını almasını gösteren siyah bazalt taş günümüze ulaşmıştır. Hitit krallarıyla ilgili böyle bir belge bulunmamakla birlikte ülkelerini tanrıların temsilcisi olarak yönettikleri bilindiğinden yasa koyma yetkisine sahip oldukları düşünülebilir (Dinçol 1982 : 71). Ancak Hitit yasalarının, Mesopotamia yasalarıyla kıyaslandığında fazla teokratik sayılmayacaklarını hemen belirtmek gerekir. Adaletle güvence kazandırmak üzere konulan kurallar tanrısal düzenlemeyle uyum içinde olmakla birlikte yasalara bütünüyle dînerkine dayanan bir temel atfetme yoluna gidilmemiştir (Archi 1988 : 67). Ortaçağın ordalia'sına benzer sınamalara, sözgelimi nehir geçirme sınamasına rastlanır

* «Eskiçağ'da Hukuk» konulu Alkım Konferansları III çerçevesinde 18. Nisan 1990 günü yapılan konuşmanın metnidir.

** İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

ancak, nehir tanrısının cevabı sadece biçimsel çerçevede kalan bir kanıt işlevindedir. Fal ve kehanet uygulamaları da hükümdarların çeşitli eylemlerini yönlendirirler ve tanrıların öfkelenmesine sebep olan suçları saptamada yol gösterirler ama ceza uygulamalarında herhangi bir şekilde dikkate alınmazlar. Doğal olarak kara büyü gibi ağır suçlar söz konusu olduğunda, hukuk işleminin yanı sıra kirlilikten arınmak amacıyla bazı dini işleme başvurulur (ibidem). Spartalılar, yasa koyucularının Lykourgos değil Apollo olduğuna inanırlar. Roma'da Numa Pompilius yasaları tanrıça Egeria'nın isteğiyle yazmıştır (Liv. 1, 18; 19). «Leges regiae» olarak bilinen Roma'nın ilk yazılı yasaları bu kral dönemine aittirler ve dua, dini tören, kutsal metinler içinde yer alırlar. Varro (ling. 6, 16) Tusculum kenti yasasını kutsal bir metinde gördüğünü (in Tusculanis sortis est scriptum); Halikarnassoslu Dionysios (10, 1) Decemviri döneminden önceki bazı yasaların kutsal kitaplarda bulunduğunu söyler. On İki Levha Yasalarının yazılıp Forum'a asılışı ise İ.Ö. V. yüzyılın ortalarına rastlar. Bir grup Romalının Yunanistan'a giderek oradaki yasaları incelediği söylenmiştir ancak günümüz araştırmacıları bunu mümkün görmüyorlar (Arangio-Ruiz 1968 : 56).

Roma'da yasaların kaleme alınması, anlaşılmayan bölümlerin açıklanması, örf ve âdetlere (mores maiorum) yasa değeri kazandırılması görevini pontifex'ler üstlenmiştir. Cicero «pontificem neminem bonum esse nisi qui ius civile cognoscit» der (Leg. 2, 19, 47), yani iyi bir pontifex aynı zamanda yasaları iyi bilen bir hukukçudur. Hukuk ve dinin aynı şey olduğu eski kavramına ilişkin izlere Iustinianus döneminde de rastlanacaktır : «Iurisprudentia est rerum divinarum atque humanarum notitia» (Ins. 1, 1, 1).

Ancak İ.Ö. IV. yüzyıl sonunda Gnaeus Flavius'un «actiones» (Davalar)'i yayımlamasıyla dava formülleri herkesin bilgisine sunulmuş, davaların görüşülüp görüşülemeyeceği fas ve nefas günler saptanarak pontifex'lerin yetkisine sınır getirilmiştir. Pontifex Appius Claudius'un azatlı kölesi olan yazıcı Flavius'un sadece bu pontifex'in söylediklerini mi kaleme aldığı yoksa kendi girişimiyle mi yazdığı tartışılmıştır. Hatta Appius Claudius'un «actiones» i Flavius takma adıyla kaleme aldığı da ileri sürülmüştür (Arangio-Ruiz 1968 : 123). Kesin olan, kısa bir süre sonra ilk plebs tribunu

Tiberius Coruncanius'un pontifex'lerin çalışmalarındaki gizliliği yasaklamasıyla Roma hukukunun kuram ve kılıda laik hukukçuların yetki alanına girmiş olmasıdır.

Başlangıçta Hititlerde de bir örf ve âdetler bütününe dile getiren sözlü kurallar bütünü geçerliydi. En eski yasa metninin Telipunu dönemine (İ.Ö. 1525-1500) ait olduğu genellikle kabul edilmiştir. Ancak «eski ductus» olarak adlandırılan yazı karakterinin saptanması yoluyla uygulanan daha gelişmiş bir paleografi tekniğiyle birlikte metinlerin iç verilerinin ortaya çıkardığı sonuçlar yasaların derlenmesini en azından hanedanın ikinci hükümdarı olan Murşili I dönemine, hatta onun selefi Hattuşili I zamanına (XVII. yüzyılın ikinci yarısı) tarihlendirir (Archi 1988 : 63-64). Krallık fermanları, kutlama, dinsel ve edebi metinler kil levhalara; yönetim ya da birey hukukuyla ilgili metinler de zamanla yok olan mumlu levhalara ya da kurşun tabakalara yazılmışlardır. Bu sebeple «çiviyazısı hukuku» alanı dışındaki eyaletlerde binlerce yasa derlemesinin kil örneği bulunmuşken, Hitit Anadolu'sundan bol miktarda siyasi antlaşma metni, buna karşılık yönetimle ilgili birkaç hüküm, dava tutanakları ve yasa metinleri günümüze ulaşmıştır (ibidem). Bunlar da Hitit hukukunun gelişme aşamalarını izlemek açısından fazla sayılmazlar. Sözelimi, mahkemeler ve benzeri kurumlar hakkındaki bilgimiz çok kısıtlıdır. Bu sebeptendir ki bir Hitit codex'inden söz etmek doğru sayılmaz; evlat edinme, veraset, evlenme, boşanma gibi birçok toplumsal işlem günümüze ulaşan belgeler arasında, ayrı maddeler içinde yer almazlar. Bunlar hakkında dolaylı yollarla bilgi edinebiliyoruz. Aynı şekilde kurma suç (taammüt) sadece 5. fıkrada satır aralarında belirir : «Eğer bir adam bir tüccarı Hatti'de öldürürse 100 mina gümüş versin, (böylece suçu) evinin çevresinde(n) uzaklaştırır. Eğer (bu) Luwi ya da Pala ülkesinde olursa 100 mina gümüş versin ve mallarını tazmin etsin. Eğer (bu) Hatti ülkesinde (olursa) tüccarın kendisini de teslim etsin» (Hititçe yasa metinlerinin Türkçeye çevirisinde Imperati 1964 esas alınmıştır).

«Hatti'de» şeklinde çevirdiğimiz URUHa-at-ti'nin bir locativus ya da «Hattili» anlamında bir sıfat olduğu tartışılmıştır. Her iki durumda da tüccarın Hatti ülkesinden olduğu anlaşılmaktadır.

Hititçe metinde geçen arnuzi- fiil biçimi de başka bir tartışma konusudur. İmparati (1964 : 194) arnu-nun «taşımak, teslim etmek» anlamını destekleyen ögeler bulur, bunun için Hitit tüccarının bedeninin, sadece yurdunda ölmesi halinde tesliminin öngörülmesini taşımadaki kolaylığa atfeder.

Parnašša šuwaizzi formülü için ise araştırmacılar tarafından önerilen yorumlar arasında, suçlunun saptanan cezayı çektikten sonra başka cezaya çarptırılmayacağı (bunun için Hrozný «et ses obligations il rempli»; Friedrich ve Zimmern «dann tilgt er seine Schuld»; Diamond «then (or so) he discharges his liability» çevirilerini önerirler); suçlunun mal varlığının güvence olarak teslimi (Friedrich «(der Geschädigte) darf auch sein (des Schuldigen) Hauswesen haftbar machen»; Goetze «(der Schuldige) haftet ihm (dem Geschädigten) mit seinem Hauswesen (= Vermögen)»; Sturtevant «and he gives his farm buildings as security»; Holt «en outre il renonce au droit de propriété sur ses biens-fonds»; Neufeld «his estate shall be liable» çevirilerini önerirler); maddi cezanın mağdur tarafın evine teslimi, yani bir iyelik aktarması (Walther «he shall let (them) go (?) to (his family's) home (?)»); Koroseč «und er (d.h. der Delinquent) stösst sie (d.h. die als Strafe geleisteten Gegenstände) als (Vermögensbestand-teile) seines Hauses weg» çevirilerini önerirler) doğrultusunda yorumlar bulunur. V. Souček'in (ArOr, XXIX, 1 (1961), s. 2) hukuksal anlamlarına göre topladığı yukarıda belli başlılarını verdiğimiz çevirilere (bkz. İmparati 1964 : 189-193) daha yeni bir tarihe ait olan F. Starke'nin (StBo T 23 (1977), s. 36) «Und er späht in sein Haus» ve v.R. Haase'nin (WO 11 (1980), s. 93) «Und (d)er (Geschädigte) späht (beim Ausbleiben der ihm geschuldeten Leistung) in sein (des Schädigers) Haus» şeklindeki çevirilerini eklememiz gerekir. İmparati (1964 : 193) ise, cümlenin ad litteram anlamına bağlı kalmak amacıyla, özellikle dativus - locativus parna'yı dikkate alarak «o (= suçlu) suçu evinin çevresinde, evine ilişkin olarak (= evinden) öteye iter / uzaklaştırır» çevirisini önerir. Böylece suçlunun ailesinin suça katılmadığı belirtilmiş olur.

Sonuç olarak 5. fıkrada, bir Hitit tüccarının öldürülmesi halinde cezanın saptanması, suçun Hatti ülkesinde ya da başka bir

ülkede, yani Luwi ya da Pala'da işlenmiş olmasına bağlıdır. Birinci halde maddi ceza öngörülmekte, ayrıca ölenin cesedinin teslimi istenmektedir. İkinci halde de aynı maddi ceza yanında tüccarın yanında bulundurduğu malların tazmini gerekmektedir.

Bu fıkroda kurma suça ima yoluyla değinilmişken, aynı fıkranın yeni redaksiyonunda (paralel metin III) tüccarın «malları arasında» öldürülmesi, «kavga sonucu» öldürülmesi ve suçlunun «elinin günah işlemesi»yle öldürülmesi, sırasıyla, kurma suç, kasıtlı adam öldürme ve kaza sonucu öldürme kavramlarını dile getirirler : «Eğer bir adam bir tüccarı Hatti'de malları arasında öldürürse ...mina gümüş versin ve üç katı ölçüde mallarını tazmin etsin. Ama eğer orada (= kendisiyle birlikte) herhangi bir mala sahip değilse ve biri onu bir kavga sonucu öldürürse altı mina gümüş versin. Ama (sadece) eli günah işlerse iki mina gümüş versin».

Bu fıkroda suçun krallığın hangi bölgesinde işlendiği belirtilmediği gibi ölünün teslimi de öngörülmemiştir. Cuq (1929 : 489) bunu Hititlerin dini inançlarındaki bir değişikliğe atfeder. Önceki çağlarda, Babil dünyasının etkisiyle öldükten sonra gömülmeyen kişilerin yeryüzünde başıboş dolaştıkları, bu yüzden huzursuzluk yarattıkları inancı yaygındır.

Yine yabancı bir toprakta bilinmeyen kişilerce işlenen adam öldürme suçunun konu edildiği 6. fıkroda açıkça bir kurma suç ifadesine rastlanmamaktadır. Kişi kaza sonucu da öldürülmüş olabilir. Ancak, gerek bu fıkroda gerekse paralelinde (IV) rastlanan fiil biçimi aki'nin türediği ak- (ölmek)'in «öldürülmüş olmak» anlamı (Cuq 1929 : 489'da böyle anlaşılmaktadır) yanında edilgen kuen- (öldürmek)'in yerine kullanılmış olması (Imparati 1964 : 198'de bu sav doğrultusunda J. Friedrich, *Symbolae ad iura Orientis Antiqui pertinentes P. Koschaker dedicatae*, Leiden 1939, s. 1-3; E. Neufeld, *The Hittite Laws*, London 1951, s. 135; Gurney 1957 : 97'in adlarını veriyor), metinde «ölürse» şeklinde çevrilen aki aş'ın «ölümle cezalandırılırsa» olarak yorumlanmasını mümkün kılmaktadır. Bu durumda öldürülenin bir kurma suç kurbanı olduğu ileri sürülebilir.

Söz konusu fıkra ve paralelinde şöyle deniyor : «Eğer bir kimse, erkek ya da kadın, yabancı bir kentte ölürse, sınırının içinde öldüğü o (kişi), 100 gibeşşar kessin ve (vâris) onu kendisi için alsın»; «Eğer bir adam yabancı bir tarlada ölürse, özgür bir adam ise, tarlaların bütünü, evi ve bir mina (ve) yirmi şekel gümüş versin; ama eğer bir kadın ise üç mina gümüş versin. Ama yer başka birinin tarlaları değilse bu yönde üç mil ve o yönde üç mil (hesaplansın) ve (bu yarı çap içinde bulunan herhangi bir kent, o zaman (o = vâris) onları alsın. Herhangi bir kent yoksa vazgeçsin».

Suçlunun kimliğinin bilinmediği bu durumda öldürülenin vârisinin, suçun işlendiği yerin sahibi tarafından 100 gipeşşar - bir yüzey ölçüsü - tarla vermekle yükümlü tutulmuştur. Paralel metinde ise, önce, öldürülen kimsenin cesedinin bulunduğu tarlanın sahibi; sonra, toprak özel mülkiyete ait değilse, üç mil yarıçaplı bir alan içinde kalan herhangi bir yerleşim yeri sorumlu tutulmuştur. Bu alan dışında öldürülenin ailesi herhangi bir talepte bulunamıyor.

Bu tür toplu sorumluluk kavramına İbrani Yasalarında (Cuq 1929 : 489), Hammurabi Yasalarında ve ortaçağ Arap dünyasında (Gurney 1954 : 98) da rastlanır, ancak sorumluluğa belli bir sınır getirilmesine Hititlerde tanık oluyoruz.

Kurma suçun söz konusu olduğu 5. fıkra (ve belki 6. fıkra) dışında Hitit yasalarında adam öldürme suçları 1., 2., 3. ve 4. fıkralar kapsamına girerler : «1. (Eğer bir adam), bir erkek ya da kadını (kavga sonucu öldürürse, o (= erkek ya da kadın) erkek ya da kadın dört kişi versin; ve (böylece suçu) (evinin çevresinde(n)) uzaklaştırır; 2. Eğer bir adam kavga sonucu bir erkek ya da kadın köleyi öldürürse onu teslim etsin, (ve erkek ya da kadın iki kişi versin); ve (böylece) evinin çevresinde(n) (suçu) uzaklaştırır; 3. (Eğer) bir adam özgür bir (erkeğ(e) ya da özgür bir kadına vurursa ve o ölürse eli (günah işle)r; o iki kişi versin; ve (böylece) evinin çevresinde(n) (suçu) uzaklaştırır; 4. Eğer bir adam bir erkek ya da kadın köleye vurursa ve o ölürse, eli günah işler; o, onu (kadın ya da erkek) teslim etsin ve bir kişi versin; ve (böylece) evinin çevresinde(n) suçu uzaklaştırır».

Cezanın, öldürme eyleminin tartışma sonucu ya da kaza ile; öldürülenin özgür ya da köle olmasına göre değiştiği anlaşılıyor. İkinci hallerde, birincilere göre ceza yarıya indirilmiştir.

Kasıtlı (öfke sonucu ama önceden tasarlanmış değil) öldürme «şullannaz» ifadesiyle 1. ve 2.; ihmal (kaza) sonucu öldürme de «kešaršiš waštāi» ifadesiyle 3. ve 4. fıkralarda suç kapsamına alınmışlardır.

Önceden tasarlayarak adam öldürmenin «SAG.DU-ZU waštāi» (başı günah işler) ifadesiyle belirtildiğini (Tuthaliya IV'nin fermanı, KUB XIII 9 II 4, bkz. Friedrich 1959 : 90), bunun «kešaršiš waštāi» (eli günah işler) ifadesinin karşıtı olduğunu ve bu suç için «kan cezası» istendiğini biliyoruz (Imparati 1964 : 185). Yine Telipinu'nun fermanında «ešhar ija-» (kan eyleminde bulunmak) ifadesi yer alır ki bu da bilinçli olarak öldürme anlamındadır ve «kan akıtarak öç alma» sonucuna ulaştırır; öç alan kişi «kan efendisi» dir (e-eš-ħa-na-aš iš-ħa-a-aš), dava ayrıca krala sunulmaz. Bunun sonucu olarak, önceden tasarlayarak adam öldürme suçunun kişisel öç alma alanı içinde bulunacağı, bu yüzden Yasalar metninde yer almadığı söylenmiştir (Gurney 1954 : 97-98. Burada Telipinu fermanının ilgili bölümünün yorumu yer alır). Ancak, günümüzde belgelendiği kadarıyla kişisel öç alma konusunda bir örnek vardır : 198. fıkroda, karısını evinde zina halinde yakalayan kocaya, kadını ve suç ortağını öldürme hakkı tanınmıştır, koca bunun için bir ceza görmez. Kocanın kadını affetme eğilimi gösterdiği durumlarda dava krala sunulur.

Hammurabi ve Asur yasalarında adam öldürme suçlarını doğrudan ele alan bir maddenin bulunmamasına karşın İbrani yasalarında bu suçtan söz edilmekte, suçlunun, öldürülenin en yakın akrabası tarafından cezalandırılması öngörülmektedir. Hitit yasalarında, kasıtlı ve ihmal sonucu öldürme suçları ayrımı bulunur (1-4) önceden tasarlayarak öldürme suçu yasaların bir yerinde (5. fıkra ve belki 6. fıkra) belgelenir. Adam öldürmede kasıt bulunmayışı, tanrısal öfkenin sebep olduğu elin günah işlemesi ifadesiyle dile getirilir. Benzer ifadeler bazı kehanet metinlerinde de rastlanıyor (KUB V 3 I 3, 8 ve V 4 II 27. Bkz. Friedrich 1959 : 90). İbrani yasalarında aynı ifadede «el» ile birlikte demir (= kılıç vb.), taş gibi terimler kullanılmakta (Sayılar, 35, 21); Roma'

da On İki Levha Yasalarında geçen «si telum manu fugit magis quam iecit» (silahı (kasıtlı) atmaktan çok silah elinden kaçarsa) (8, 24) ifadesiyle ihmal (kaza) sonucu adam öldürme kavramına yer verilmektedir. Burada «telum» un «silah» anlamında kullanıldığına Servius (Verg. Aen. 8, 249; 9, 509) tanıklık eder : «telum vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur, sed nunc omne significatur, quod mittitur manu. Itaque sequitur, ut et lapis et lignum et ferrum hoc nomine contineatur, dictum ab eo, quod in longinquum mittitur...», yani sadece fırlatmak üzere yaya takılan ok değil, silah niyetine elde tutulan şeyler, taş, sopa, kılıç... bir anlamda «telum»dur. Yoksa, nişan alınıp atılacak bir okun önceden tasarlanan bir adam öldürme suçu, «fugit» fiiline rağmen, ima edebileceği düşünülebilirdi.

Roma hukukunda suç, sadece «hile, düzen» (dolus) kavramıyla bir arada anlaşılmıştır; suç, hukuk dışı bir sonuca ulaşmak amacıyla suçu işleyen kararlı eylemi, iradesi sonucu oluşur. «İhmal sonucu» (neglegentia) işlenen suç kavramına Roma hukukunun ilk döneminde rastlanmıyor (Arangio-Ruiz 1968 : 74), yukarıdaki «si telum manu fugit magis quam iecit» örneği dışında. Burada belirli bir suçtan söz edilmemesi, eylemin ihmal ya da umulmayan hal (casus) sonucu olduğu ayrımı yapmamızı engeller. Günümüzde ulaşan belgeler bu ayrımın ilk imparatorluk, hatta Bizans'tan önceki çağlarda gözetilmediğini gösterirler. Cicero'da da ayrım yapılmaz : «Iacere telum voluntatis est, ferire quem nolueris, fortunae. Ex quo aries subicitur ille in vestris actionibus, 'si telum manu fugit magis quam iecit'» (silahı atmak istek sonucudur, istemeden birini vurmak rastlantıya bağlıdır. Yasaların önünde eylemlerinize karşı koç ikame etmek gerekir) (Top. 17, 64)'de geçen «fortuna» (rastlantı) yerini, aynı yazarın aynı konudaki başka bir eserinde «imprudentia» (sakinimsizlik, ihmal)'ya bırakır : «!...si telum manu fugit magis quam iecit'. Imprudentia teli missi brevius... exponi non potuit» (silahın ihmal sonucu fırlatılmış olması daha kısa bir şekilde anlatılamaz) (de orat. 158).

İhmal ya da rastlantıyla, yani kasıtlı olmayan öldürme suçuna verilen ceza - daha doğrusu ceza işlevli yaptırım - «subicere arietem» dir, yani koç ikame etmek; böylece elinden silahın fır-

ladığı kişi yerini koça bırakır. Bu da dökülen kan sonucu beliren tanrıların lanetini uzaklaştırmaya yönelik bir araç olması yanında, öldürülenin erkek yakınları tarafından sürdürülebilecek kan davasını durdurma amacına yöneliktir. Ayrıca, eski yasa metinlerinde yer alan formüllerden, sözgelimi «si im occisit, jure caesus esto» ya da «paricidas esto» (eğer onu öldürürse haklı olarak ya da «aynı şekilde» öldürülsün) ve bizim «si telum manu... arietem subiecto» formülleri, şiddete yasal olmayan bir özellik atfetmekten kaçınmak amacıyla, infazın yurttaşa ya da mağdur tarafa bırakıldığını gösterirler (Arangio-Ruiz 1968 : 78).

Adam öldürmenin eski cezasının ne olduğu hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Plinius'un tanıklığına göre bu, geceleyin başkasının ekinini kesen ya da başkasının otlağında hayvan otlatan kişiye verilen cezadan, yani tanrıça Ceres'in tazmini amacıyla suçluyu asma cezasından daha azdır : «Frugem quidem aratro quaesitam furtim noctu pavisse ac secuisse puberi XII Tabulis capital erat, suspensumque Cereri necari iubebant, gravius quam in homicidio convictum» (nat. 18, 12).

Roma tarihinin en eski çağlarında, krallık çağı olarak bilinen dönemde, kasıtlı öldürme halinde öç almanın öldürülenin yakınlarına bırakılması dinin bir gereği olarak belirir. Adam öldürmekle tanrıların sükûnu (pax deorum) bozulmuştur, bu yüzden öldürülenin yakınları öç alma zorunluluğu üstlenerek bu sükûnu yeniden kurmada aracı olurlar. Festus'a göre Numa yasalarında geçen «si qui hominem liberum dolo sciens morti duit, paricidas esto» (eğer biri özgür bir kimseyi bilerek kasıtlı öldürürse «paricidas» olsun) (247, Lindsay) hükmü bu düşüncenin izlerini taşır, «paricidas» ı «öç alan bir akraba olsun» biçiminde yorumlarsak. Öldürülenin yakınlarına öç alma zorunluluğu getirmede, bu kişilerin maddi çıkar karşılığında öç almaktan vazgeçebilecekleri kaygısı yatmaktadır (bu konuda Drakon yasalarını örnek veren Santalucia 1979 : 886-87, hukukçu ve dilciler arasında hâlâ tartışma konusu olan «paricidas esto» formülü için getirilen çeşitli yorumları ilgili kaynakça vererek sıralar. Buna göre, son çalışmalarla «paricidas» a, önceki, bir pater (akraba), bir par (eşit) ya da salt adam öldürmek etken anlamı yerine edilgen anlam verilerek, Lex Numae'daki «paricidas esto» formülü «aynı şekilde

ölüme gönderilsin» şeklinde yorumlanmaktadır. Bu da, kasıt olmadan öldürme suçlarında, suçlunun öldürülmesi yerine koç verilmesi yorumuna uygun düşmektedir. Ayrıca, «paricidas» in «parici» (kullanımdan kalkmış çuval ya da krallık dönemi yasa uygulayıcıları anlamındaki «parex» ya da «parix» in dativus'u) ve «das» (= datus)'tan oluştuğu kabul edilirse anlam «çuval cezasıyla cezalandırılınsın» ya da «parex'lerin hükmüne bağlı olsun» olmaktadır. Yine, «paricidas» in heybe, torba vb. anlamlarındaki «pera» dan türediği, böylece formülün «deri torbayla öldürülsün» anlamına geldiği de ileri sürülmüştür).

Kasıt bulunmayan (kaza ya da ihmal sonucu) öldürme suçlarına ilişkin olarak yine Numa yasalarının bir paraphrasis'ini yapan Servius'un belirttiğine göre «si quis imprudens occidisset hominem, pro capite occisi agnatis eius in contione offeret arietem» (eğer bir kimse sakınımsızca bir adam öldürürse öldürülen için halkın önünde koç sunsun) (ecl. 4, 43) şeklinde bir hüküm vardır. Bu da On İki Levha Yasalarındaki «si telum manu fugit...» ifadesine benzer bir ifadenin Numa Yasalarında da yer aldığı yolunda bir ipucu verir. Ceza, Servius'a göre, suçlunun, öldürdüğü kişinin yakınlarına halkın önünde (in contione) bir koç teslim etme zorunluluğudur. Böylece Roma hukukunda iki yönlü bir gelişme gözlemlenir: öncelikle, kasıtlı ya da kasıt olmayan adam öldürme suçları ayrımı getirilmiş; ikinci olarak suçlunun halk önüne, dolayısıyla devlete nakli başlatılmıştır.

Krallık döneminden başlayarak öldürme suçunun magistratus yoluyla izlendiğine ilişkin bilgilere rastlanmakla birlikte - buna göre quaestores parricidi öldürme olayında kasıt olup olmadığını araştırmak, oç almanın halk önünde infazını sağlamak gibi işlevlere sahiptirler - cezalandırmada comitia centuriata (halk meclisleri)'nin yargısına başvurulması demek olan provocatio ad populum'un kurumlaşması Cumhuriyet dönemine aittir. Ama İmparatorluk çağı yazarlarının baba katili anlamındaki iki «r» ile yazılan «parricidas» ı yukarıda sözünü ettiğimiz tek «r» ile yazılan «paricidas» la karıştırmaları göz önüne alınırsa bu anlamdaki bir suça verilen cezaların söz konusu olduğu da düşünülebilir. Ceza, suçlunun bir çuvala konarak denize atılmasıdır (poena cullei). Nitekim tarihçilerin günümüze ilettikleri bilgiler bu tür suç ve

cezayı içerirler : ilk paricidas, Hannibal savaşları sonunda çuval cezasına çarptırılan Lucius Hostius'tur (Plut. Rom. 22; başka tarihçiler annesini öldüren Publicius Malleolus'un adını veriyorlar, bkz. Liv. per. 68); son dava ise ergen yaştaki oğlunu öldüren Q. Fabius Heburnus'a karşı açılmıştır (Val. Max. 6, 1, 5).

Değişen sosyal koşullar yeni yasal düzenlemeler gerektirmiştir. Hitit yasalarında daha yeni bir döneme ait olan paralel metinlerde gerek formül ifadelerinde gerekse ceza ya da maddi bedel ödemelerindeki değişikliklerin eski kuralların yanına eklenmesi gibi - bunlar «eskiden» ve «şimdi» ile başlayan hükümlerle belirtilir - Roma yasaları da değişik sistemlerin aynı zamanda anıldığı birleştirici olmayan bir yapıya sahiptir. Yenilikçi kural eskinin yerini almıyor, eski hüküm korunarak gerektiğinde etkisiz kılma yolu tercih ediliyordu, tıpkı güneşin etrafındaki dünyalara benzeyen çeşitli hukuk dünyalarının kendi yörüngelerinde dönmeleri gibi (Arangio-Ruiz 1968 : 168). Böylece iudicia populi resmen yürürlükten kalkmamakla birlikte olağanüstü adalet mahkemeleri (quaestiones extraordinarie) kurulmuş, bunları sürekli mahkemeler (quaestiones perpetuae) izlemiştir. Sulla tarafından İ.Ö. 81'de sunulan kiralık katil ve zehirlere ilişkin Lex Cornelia de sicariis et veneficis ile, öldürme yanında öldürmeye teşebbüs de suç kapsamına alınmış, ambulare cum telo (silahla dolaşmak), adam öldürmek amacıyla silahlı çeteler kurmak, kasıtlı yangın çıkarmak, zehir kullanma (hazırlama, alma ve satma, bulundurma) yasaklanmıştır.

Bu yasada da öldürme eylemi sadece kasıt kavramıyla birlikte anlaşılmıştır, önceden tasarlanmamış (non occidendi mente) adam öldürme suçuna yer verilmemiştir (Paulus, D. 48, 8, 7). Daha geç döneme, II. yüzyıla ait Hadrianus'un iki rescriptum'u, bu suçlarla ilgili kayıtlar sunarlar. İlkinde bir şakalaşma sonucu olan ölüm (Ulpianus, 7 de off. proc.); ikincide bir kavganın sebep olduğu öldürme (Digesta, 48, 8, 1) olayları hatırlanır. Sonradan, hekimin ihmali sonucu olan (Digesta 1, 18, 6) ya da ağaçtan sakinimsizce düşürülen nesnenin sebep olduğu ölümler (Paulus sent. 5, 23, 12); aşk iksiri, çocuk düşürme ya da kısırlığa karşı alınan maddelerin yol açtığı ölümler (Digesta 48, 8, 3) suç kapsamına alındılar.

Roma Hukukunda ihmal ya da kaza sonucu adam öldürme suçu kavramına bu Hukukun ilk dönemlerinde rastlanmadığını, On İki Levha Yasalarındaki «eğer silah elinden kaçarsa...» ifadesinin bir istisna oluşturduğunu söylemiştik. Bunun Hititçedeki «eli günah işler» ifadesiyle olan karşılaştırması akla bir etkileşmenin söz konusu olabileceğini getirmektedir. Özellikle erken dönem Roma yasa maddeleri arasında bazıları Hitit çiviyazısı satırları arasında karşılık bulabilmektedir: gebe bir kadına çocuğunu düşürmesine sebep olabilecek zararlı muamelelerin yönetilmesini konu alan 17. ve 18. fıkralarda yasal gebelik süresinin 10 ay olarak hesaplanması On İki Levha Yasalarında (IV, 4; Gell. 3, 16, 12) karşılık bulur; özgür olmayan bir erkek (çoban?) ile özgür bir kadın arasındaki evlilik ilişkisi ile ilgili hükümlerin yer aldığı 35. fıkra, eski Roma yasalarındaki «usus» yoluyla olan evliliğe benzetilmiştir (Neufeld 1951 : 6150); bir evde hırsızlık yapan köleyle ilgili 95. fıkra, Koroseč (1939 : 133-137) ve Neufeld'e (1951 : 172) göre, Roma Hukukundaki, köle sahibinin mağdur tarafa bu köleyi vererek çalışması yoluyla tazmini demek olan «noxae dare» karşılığıdır (krş. On İki Levha Yasaları, XII, 2 a-b «si servus furtum faxsit noxiamve noxiti»); 163. fıkroda konu edilen ve çoğu araştırmacıların fazla modern bulduğu hayvan hastalıklarının bulaşıcılığı, Vergilius'un «mala vicini pecoris contagio» dizelerini akla getirir (P. Meriggi, «Über einige hethitische Fragmente historischen Inhaltes», WZKM 58 (1962), s. 99-100); sınır tecavüzleri hakkındaki 168-169. fıkralar, birçok eski ulus yanında Numa'ya atfedilen bir yasa maddesinde karşılık bulur: «Numa Pompilius statuit eum qui terminum exarasset et ipsum et boves sacros esse» (Dion. Halic. 2, 74); bir kimsenin, kıtlık yılında bakımını üstlendiği kişiden, kıtlık bittiğinde nasıl bir bedel alacağı sorununu ele alan 172. fıkra, eski Asur, yeni Asur, yeni Babil yasaları ve İncil'den başka, geç dönem (IV. ve V. yüzyıllar) Roma yasalarında yankı bulur (R. Yaron, «Redemption of Persons in the Ancient Near East», RIDA, VI (1959), s. 155-176; «On Section II 57 (= 172) of the Hittite Laws», RIDA, X (1963), s. 137-146; karşılaştırmalarda İmparâti 1964'teki ilgili madde açıklamalarında geçen atıflardan yararlanılmıştır).

Hitit yasaları gibi Roma yasaları da günümüze eksiksiz olarak ulaşmamıştır. Çoğu Hitit yasa maddesinin, nemli iklimlerde

korunamayan papyrus, pergamena vb. yazı malzemeleri üzerine kaydedilen Roma hukuk belgelerinin tersine kil levhalara yazılmış olması, Hitit yasaları hakkında daha çok bilgi edinmemizi mümkün kılar. Büyük bir bölümü interpolatio'ya uğramış haliyle günümüze ulaşan ilk Roma yasa metinleri - On İki Levha Yasaları, 155 kadar lacunalı kısa parçalardan ibarettir - bir codex'ten söz edilemeyeceğini gösterirler. Bugünkü hukuk düzenimizin temelini oluşturan Roma Hukuku çok sonraları, felsefe, edebiyat ve pozitif bilimlerin etkisiyle oluşmuştur. Başlangıç döneminde etkileşme alanının komşu Etrüskler, en fazla Magna Graecia ile sınırlı olduğu da genellikle kabul edilmiştir (Arangio-Ruiz 1968 : 56). Buna karşılık Roma'nın birçok sosyal kurumunun Etrüsklerin etkisiyle biçimlendiği kuşku götürmez bir doğrulukla kanıtlanmıştır. Öte yandan Hitit-Etrüsk bağlantısıyla ilgili olarak sürdürülen ve sayısı gittikçe artan çalışmalarda (sözelimi, Etrüsklerin Troia kökenleri hakkındaki V.I. Georgiev, Introduction to the History of the Indo-European Languages, Bulgar Bilimler Akademisi, Sofia 1981 ve Ş.R. Tekoğlu'nun bu yayına ilişkin tanıtma yazısı, Anadolu Araştırmaları, 11 (1989)) ileri sürülen savlar üzerinde ısrar etmeksizin ama, Hitit ve Roma dünyalarının birbirinden tümüyle ayrı olduğu, çiviyazısı hukukunun, Roma hukuku için status quo ante bilgi kaynağı olamayacağı yolundaki tezlerin (sözelimi G. Cardascia, «Le tavolette cuneiformi e il diritto», Antologia Giuridica Romanistica ed Antiquaria, Milano Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, II. Dizi, n. 7, Milano 1968) yeniden gözden geçirilmesini dileyerek, Roma Hukuku ile Japon Hukuku arasında «olağanüstü» benzerliklerin saptandığı günümüzde (E. Albertario, «Il diritto privato romano nella sua formazione storica ecc.», Studi di Diritto Romano, V. cilt, s. 57), bu yasaların Etrüskler yoluyla Hitit yasalarından etkilendiği doğrultusunda yeni araştırmaların yeni buluşlar getireceğini umut ediyoruz.

KAYNAKÇA

ARANGIO-RUIZ, V.

- 1968 *Storia del Diritto Romano*, Casa editrice Dott. E. Jovene, Napoli.

ARCHI, A.

- 1988 «La formazione del diritto nel Vicine Oriente Antico», *Edizioni Scientifiche Italiane*, Università di Roma La Sapienza, LXV, Roma.

CUQ, É.

- 1929 *Études sur le droit babylonien, les lois assyriennes et les lois hittites*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris.

DİNÇOL, M. A.

- 1982 *Hititler, Geç Hititler*, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, I, Görsel Yayınlar, İstanbul.

FRIEDRICH, J.

- 1959 *Die Hethitischen Gezetze*, Leiden.

GURNEY, O. R.

- 1954 *The Hittites*, Penguin Books, Harmondsworth.

SANTALUCIA, B.

- 1979 «Omicidio», *Enciclopedia del Diritto*, Giuffré Editore, Varese.

KOROSEĆ, V.

- 1939 «Festschrift P. Koschaker», III, Weimar.

NEUFELD, E.

- 1951 *The Hittite Laws*, London.